

НАФТОГАЗОВІ ТНК І ГЛОБАЛЬНА ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА

Олег Швидкий
здобувач кафедри
міжнародного
менеджменту
ДВНЗ «Київський
національний
економічний
університет
імені Вадима
Гетьмана»

Досліджено ключові тенденції розвитку світового енергетичного ринку у контексті глобальної енергетичної безпеки. Проведено ідентифікацію нафтогазових компаній з акцентацією уваги на процесах транснаціоналізації і глобалізації їхньої діяльності. Наведено приклади експансії європейських і російських нафтогазових ТНК на регіональних і глобальному енергетичному ринках. Виявлено проблеми енергетичної безпеки України з урахуванням глобальних мікро- та макроекономічних трендів.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації посилюється і загострюється геоекономічне та геополітичне значення енергетичного фактору розвитку. Як ключова виробнича та інфраструктурна галузь енергетика закріплюється у якості однієї із найважливіших сфер глобального бізнесу. Поточні і перспективні оцінки енергоспоживання показують, що за умов домінування сучасних технологій нафта та природний газ залишаються основними джерелами енергії. Тобто з економічної точки зору в нинішньому сторіччі вони будуть основним компонентом топливно-енергетичних балансів більшості країн і регіонів світу. При цьому світові ринки вуглеводневих енергоресурсів мають сталі тенденції розвитку відносин між країнами виробниками і країнами споживачами нафти і газу. Так, виділяють чотири ключові географічні регіони, що є ринками сировини нафти: Північноамериканський континент; Середземномор'я і Атлантичний басейн, включаючи країни Карибського басейну; Персидська затока; Тихоокеанське побережжя. Ринки нафтопродуктів мають п'ять ключових регіонів: Північна Америка, Західна Європа, Середземномор'я, Персидська затока, країни АТР.

Разом із тим, під впливом об'єктивних факторів глобальної корпоратизації бізнесу та внаслідок посилення геополітичних викликів формуються нові тренди і особливості розвитку енергетичного ринку, які суттєво корегуються критичними завданнями енергетичної безпеки. Це, в свою чергу, актуалі-

зує енергетичну проблематику економічного розвитку як на національному, так і на міжнародно регіональному та глобальному рівнях. Для більшості країн світу, в тому числі і для України, саме питання надійного і ефективного енергозабезпечення економіки стали «наріжним каменем» внутрішньої і зовнішньої політик. Показово, що вони суттєво впливають на міжнародні інтеграційні мотивації і практичні дії держав, детермінуючи конкурентоспроможність їхніх товарів на глобальному ринку.

Виклад основного матеріалу. Більшість наукових досліджень та практичних експертних прогнозів показують, що як мінімум у двадцятилітній перспективі вуглеводні джерела у різних формах залишатимуться ключовим енергоресурсом світу. При цьому, за оцінками Міжнародного енергетичного агентства оприлюдненого у щорічному огляді «World Energy Outlook 2012» за сценарієм «Нової енергетичної політики» (рис. 1) до 2035 року передбачається зростання світового попиту на енергоресурси на 30% - до 17,5 млрд т нафтового еквіваленту на рік, а в Китаї, Індії, країнах Близького Сходу показник зростання становитиме 60% [13].

Зрозуміло, що прогностичні тенденції домінування «вуглецевої економіки» обумовлюють загострення проблем глобальної енергетичної безпеки, серед яких виділяють наступні [2, с.47-48]:

- *по-перше*, безперервне зростання масштабів світової енергетичної систе-

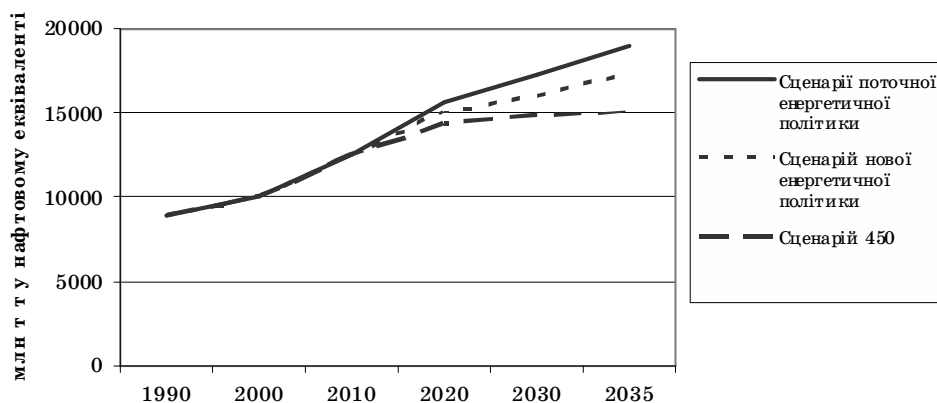

Рис. 1. Прогноз світового попиту на енергоресурси

ми, підвищення попиту на паливно-енергетичні ресурси;

- *по-друге*, високий рівень і нестійкість світових цін на нафту, завершення епохи дешевої нафти і газу;

- *по-третє*, відсутність реальних альтернатив, що технологічно реалізуються і економічно конкурентоспроможні, нафтовому і газовому паливу на фоні зростаючої залежності від вуглеводнів;

- *по-четверте*, диспропорції в ресурсному забезпеченні світової енергетики, виробництві і споживанні ключових видів енергетичних ресурсів;

- *по-п'яте*, підвищення ролі країн Китаю, Індії та інших країн, що розвиваються, в структурі світового енергоспоживання;

- *по-шосте*, «енергетична бідність» країн Азії і Африки;

- *по-сьоме*, високий рівень політичних ризиків внаслідок нестабільності ситуації у ряді країн, що є провідними постачальниками нафти на глобальному ринку.

Вітчизняні аналітики акцентують увагу на більш прагматичних факторах і обумовлених ними трендах розвитку світового енергетичного ринку, що характеризується:

- різким зростанням потреби азійських країн, що розвиваються, в енергоресурсах (до 45% перспективного приросту світового попиту на нафту);

- збільшенням розриву між обсягами споживання і обсягами виробництва нафти і газу в економічно розвинених країнах (так, до 2020 р. від 60 до 70% газопостачання Європи забезпечуватиметься за рахунок імпорту);

- не оптимальною структурою нафтопереробних і транспортних потужностей при обмеженості додаткових

потужностей з видобутку нафти;

- недостатньою ринковою прозорістю світової торгівлі нафтою [2, с.47]

Окремої уваги, на наш погляд, потребує проблема посилення негативно-го впливу традиційної енергетики на навколишнє середовище. Так, світові обсяги викидів CO₂ у 2012 р. досягли свого рекордного максимуму - 31,2 Гт на рік, тобто нейтралізація глобальних кліматичних змін унеможливорюється без широкомасштабного впровадження технологій його уловлювання та зберігання CO₂. Ускладнюють її інші глобальні екологічні проблеми «вуглецевої економіки», які потребують спеціальних досліджень.

Розвиток у руслі парадигми стійкого розвитку потребує, на наш погляд, реалізації базових принципів глобальної енергетичної безпеки: підвищення стабільності, прозорості і передбачуваності глобального енергетичного ринку; суттєве підвищення енергоефективності й енергозбереження у ключових галузях реальної економіки; географічна та видова диверсифікованість енергетичних джерел; фізична безпечність енергетичної інфраструктури; соціальна адаптованість цінової енергетичної політики; глобальна екологічність.

Виходячи із попередньо дослідженої нами сучасної диспозиції суб'єктів глобального енергетичного ринку [9, 10], можна констатувати домінування на ньому корпоративних інтересів, мотивацій та стратегій.

В сучасній бізнес-практиці учасниками на світовому ринку нафти і газу можуть бути різні компанії, які можна класифікувати за кількісними ознаками, зокрема масштабністю та спеціалізацією на виробничих, фінансових,

інфраструктурних видах діяльності [1]. Так, групу провідних міжнародних нафтових компаній представляють компанії дуже великі за розмірами, що беруть участь в найбільших міжнародних операціях з організації виробництва нафти і нафтопродуктів, домінуючі протягом тривалого часу на світовому ринку (Брітіш Петролеум, Ексон, Мобіл, Ройал Датч, Шелл, Шеврон, Тексако й ін.). До великих і середніх незалежних місцевих компаній відносяться, як правило, приватні компанії, що беруть участь у всіх фазах виробництва сирової нафти від розвідки до реалізації, оперуючи у світових масштабах, хоча значну частку операцій вони проводять у власній країні (Амоко, Атлантік Річфілд, Ашланд, Петрофіна й ін.). Малі незалежні компанії спеціалізуються на одній або двох фазах виробництва нафти, наприклад, сейсмічна розвідка або маркетинг. Типовими є агентства, що спеціалізуються на операціях з придбання та купівлі-продажу перспективних нафтоносних ділянок землі.

Серед фінансових спеціалізованих компаній, що інвестують капітал в нафтогазову індустрію, виділяють трастові компанії в нафтобізнесі, брокерські контори з купівлі-продажу акцій нафтових компаній, спеціальні фонди з «пом'якшення» ризиків в нафтогазовій індустрії, фонди буриньних робіт, страхові компанії.

Слід зазначити, національні нафтогазові компанії у більшості країн знаходяться у тісній кооперації з провідними профільними компаніями світу (ННК (Кувейт), Петромін (Саудівська Аравія), НІОК (Іран), Ельф Акитен (Франція), Статойл (Норвегія), ЕНІ (Італія), ЕДНОК (Абу-дабі), СОНАТРАК (Алжир), Тотал (Франція), Пертаміна (Індонезія), Пемекс (Мексика), ННПС (Нігерія), ПДВСА (Венесуела).

Основною причиною появи на енергетичному ринку торгових компаній (трейдерів) в 1970-х рр. була вочевидь енергетична криза. Провідні національні нафтові компанії на сьогодні використовували торговців нафтою як досить надійних посередників на світовому ринку. У 1980-х рр. на ринку з'явилися американські трейдери, що мали великий досвід в торгових і банківських операціях. Вони вдало адап-

тували до вимог енергетичного ринку ліквідність і передові ринкові інструменти (перехресний арбітраж, свопи, опціони тощо), що стали активно застосовуватись у операціях з купівлі-продажу нафти та газу.

Дилерами на енергоринку є, як правило, невеликі компанії, мета яких: знайти покупця і, відповідно, продавця нафти, сприяти укладенню договору між ними з отриманням від цього комісійної вигоди. Вони на відміну від торгових компаній, не купують товар і не несуть ризику при проведенні операцій, однак сприяють розширенню і зміцненню комерційних зв'язків на світовому ринку нафти.

Все зростаючу роль в інфраструктурі світового енергетичного ринку відіграють інформаційні компанії, що надають, як правило, комплекс послуг на ринку нафти. Серед них доцільно виокремити компанії «Платтс», «Агрус», «ЛОР», «Ройтерс» та ін.

• Сучасні тенденції розвитку нафтогазового бізнесу засвідчують те, що ефективність і конкурентоспроможність компанії визначаються певним набором можливостей у видобутку, транспортуванні, переробці, маркетингу, стратегічному управлінні, інформаційному забезпеченні бізнесу, кваліфікації персоналу, диверсифікації та глобалізації бізнесу, інноваціях, традиціях, іміджі тощо. В зв'язку з цим до найважливіших напрямів розвитку вітчизняних нафтогазових компаній, на наш погляд, можуть бути віднесені: організація стратегічного управління з урахуванням змін у структурі, стандартах, ресурсах, інформаційному забезпеченні, системі відстежування зовнішнього і внутрішнього середовища; інтенсивна пряма інтеграція в маркетинг нафтопродуктів із створенням власної збутової інфраструктури, підготовка умов для збуту продукції з використанням різних альтернатив; формування і реалізація спеціальних науково-технічних стратегій; підготовка і створення прошарку креативних менеджерів; надання службі НІОКР максимальної гнучкості і адаптивності; широке впровадження сучасних інформаційних технологій і засобів комунікації з орієнтацією персоналу на безпосередню участь в поліпшенні бізнесу; збільшення числа ключових співробітників компаній, що

володіють глобальними компетенціями й іноземними мовами.

Слід особо наголосити на організаційному корпоративному розвитку у напрямку глобалізації бізнесу, оскільки у процесі еволюції корпоративних структур домінуюче положення на енергоринку зайняли видобувні нафтогазові ТНК. Так, серед 500 найбільших ТНК світу безпосередньо у нафтопереробці та енергетиці функціонувало 62 (друга позиція після банківської сфери), а у рейтингу 100 найкрупніших нефінансових ТНК за галузями господарства вони представлені 10-ма корпораціями із індексом транснаціоналізації - 63%. Економічні переваги та організаційні особливості видобутку, переробки і транспортування та спожи-

вання енергетичної продукції, обумовили превалювання вертикальної інтеграції (табл. 1).

Слід відзначити взаємну інтеграцію нафтових та газових компонентів діяльності енергетичних компаній. Компанія BG Group є прикладом вертикально інтегрованої газової компанії, що володіє глобальними активами, в межах всього виробничого ланцюжка. Багато крупних нафтових компаній створили підрозділи, що діють тільки в рамках газової галузі. Стратегії нафтових компаній, орієнтованих на охоплення всього виробничого ланцюга кардинальним чином змінило газовий ринок. Одночасно зі зростанням кількості світових гравців, що спеціалізуються виключно на газовій промисловості, ціни на газ

Таблиця 1

Ступінь вертикальної інтеграції нафтогазових ТНК у 2010 році [5, с.10]

№ п/п	Компанія	Країна	Видобуток нафти (млн. барелів/д)	Потужності з переробки (млн. барелів/д)	Ступінь інтеграції (%)
1.	Valero	США	—	2875	0
2.	EnCana	Канада	62	452	13,7
3.	Repsol	Іспанія	293	1233	23,8
4.	Marathon Oil	США	244	1016	24,0
5.	ConocoPhillips	США	871	2560	34,0
6.	ExxonMobil	США	1942	5571	34,9
7.	RoyalDutch/Shell	Великобританія	1619	3779	42,8
8.	Total	Франція	1340	2413	55,5
9.	Imperial Oil	Канада	247	442	55,9
10.	Chevron	США	1923	1833	104,9
11.	BP	Великобританія	2373	2127	111,6
12.	Hess	США	307	227	135,2
13.	Canadian National Resources	Канада	425	297	143,1
14.	Lukoil	Росія	1970	1135	173,6
15.	Sinopec	КНР	830	3026	27,4
16.	Petrobras	Бразилія	2146	2227	96,4
17.	PetroChina	КНР	2351	2256	104,2
18.	ENI	Італія	997	743	134,2
19.	OMV	Австрія	808	528	153,0
20.	Rosneft	Росія	2027	1137	178,3
21.	StatoilHydro	Норвегія	964	325	296,6
22.	Petronas	Малайзія	449	545	82,4
23.	PDVSA	Венесуела	2700	3105	87,0
24.	Petramina	Індонезія	940	992	94,8
25.	Pemex	Мексика	2622	1463	179,2
26.	Socar	Азербайджан	880	442	199,1
27.	NIOC	Іран	440	1857	236,9
28.	KPC	Кувейт	2700	880	306,8
29.	QP	Катар	1250	350	357,1
30.	LNOC	Лівія	1400	378	370,4
31.	Sonatrach	Алжир	2100	450	466,7
32.	Saudi Aramco	Саудівська Аравія	10500	2020	519,8
33.	NNPC	Нігерія	2300	439	523,9
34.	ADNOC	ОАЕ	3000	500	600,0
35.	KMG	Казахстан	1550	193	803,1
36.	CNPC	КНР	2800	211	1327,0

все менше прив'язуються до цін на нафту.

Сучасна практика свідчить, що нафтогазові ТНК переважно реалізують портфельні, кооперативні, конкурентні інвестиційні стратегії у руслі універсальної тенденції злиттів і поглинань, що призвело до формування глобальних корпоративних структур («ExxonMobil», «ChevronTexaco», «BP», «Total», «ConocoPhilips», «ТНК-ВР» та ін.), які на сьогодні контролюють більшу частку видобутку, переробки, транспортування та продажу нафти й нафтопродуктів.

Показово, що за оцінками PwC частка Європи у загальній вартості операцій злиття та поглинання у світовому енергетичному секторі у 2011 р. стала самою низькою з 1999 року. Загальна вартість операцій у цьому регіоні знизилась на 43% порівняно з 2010 роком та склала 39,8 млрд дол.США. Зменшення вартості об'єктів придбання в європейському енергетичному секторі на 30,5 млрд дол.США супроводжувалось зростанням загальної вартості операцій в Північній Америці, яке склало 58,5 млрд дол.США. Частка Росії з об'єктів придбання в загальній кількості операцій в 2011 році склала 17% (24% у 2010 р.), а з компаній-покупців - 18% (23% у 2010 р.). Загалом частка Росії у світовій вартості операцій склала 2% (4% у 2010 р.) як за об'єктами придбання, так і за компаніями-покупцями [11].

Сучасні глобальні стратегії нафтогазових ТНК корегуються дією ряду факторів, серед яких слід відзначити: по-перше, глобальну економічну кон'юнктуру, що наочно продемонстрував докризовий, кризовий (2007-2011 рр.) і посткризовий розвиток; по-друге, тенденції розвитку і форми організації нафтогазового ринку; по-третє, висока інвестиційна затратність галузі у порівнянні з іншими варіантами капіталовкладень; по-четверте, спрямованість і конфігурація геополітичних факторів розвитку, що постійно провокує енергетичні шоки.

Загалом, у структурі глобальної економіки структури нафтогазового сектору різняться не тільки за обсягами контрольованих ними запасів нафти і газу, масштабами і ефективністю діяльності, ступенем диверсифікації, але й рівнем

державного регулювання, що принципово важливо у контексті проблем безпеки.

Обумовлений дією як об'єктивних, так суб'єктивних факторів, нинішній рівень енергетичної безпеки України за багатьма її ключовими складовими вітчизняними експертами справедливо, на наш погляд, оцінюється як незадовільний, оскільки характеризується надвисокою енергоємністю споживання енергетичних продуктів у галузях економіки і соціальній сфері; критичною залежністю від імпорту в балансі енергоспоживання природного газу, ядерного палива, нафти; нераціональною структурою паливно-енергетичного балансу; низькою ефективністю виробництва і транспортування енергетичних продуктів; значним шкідливим впливом об'єктів енергетики на навколишнє середовище.

На наш погляд, з огляду на європейський пріоритет зовнішньоекономічної політики при визначенні, обґрунтуванні і практичному вирішенні завдань національної енергетичної безпеки необхідно враховувати політику зарубіжних ТНК на ринках постсоціалістичних країн, особливо в умовах їхньої прискореної інтеграції до Європейського Союзу. Так, у процесі розширення ЄС німецька RWE-Wintershall за \$3,7 млрд купила 97% акцій чеської компанії Transgas, що володіла всіма магістральними газопроводами країни, а німецька E.On Rhurgas, за \$400 млн - 51% акцій Moravske Naftove Doly MND, якій належить майже весь видобуток газу в Чехії. Консорціум Ruhrgas, Gaz de France та «Газпром» за \$2,7 млрд придбав 49% акцій компанії Slovensky Plynarsky Priemysel SPP, що володіла всіма магістральними газопроводами Словаччини, а австрійська державна корпорація OMV за \$669 млн - 33,3% акцій Petrom, провідної газодобувної і газотранспортної компанії Румунії. Корпорації BP, Shell E.On і Gaz de France через інвестиційні банки викупили контрольний пакет акцій провідного нафтогазового холдингу Угорщини Magyar Olajes Gazipari Rt MOL. Залучення професійних інвесторів дозволило цій компанії за \$420 млн придбати контрольний пакет акцій хорватської нафтогазової монополії INA. При цьому приватизація провідних держав-

них нафтогазових холдингів країн Східної Європи крупними західними корпораціями супроводжувалась експансією у суміжних з нафтогазовим сектором економіки - промислових споживачів газу, ТЕС, ТЕЦ, енерго- і газорозподільних мереж регіону. Так, німецька Rhurgas придбала газорозподільну компанію Distrigas Nort, а французька корпорація Gas de France - крупного румунського дистриб'ютора палива Distrigaz Sud. Італійська державна Enel придбала найбільшу в Румунії ТЕС «Марица-Схід III», місцеві обленерго Electrica Banat і Electrica Oobrogea, 66% акцій компанії Slovenske elektrarne SE, мережу ліній електропередач компанії Electrica Muntenia Sud (Румунія).

Слід зазначити, що після розділу нафтогазової промисловості Східної Європи з ініціативи угорської газової корпорації MOL приватні інвестори регіону об'єдналися в газотранспортний консорціум NETS (News European gas Transmission System Ltd.) із включенням операторів газопроводів регіону: Transgaz (Румунія), FGSZ (Угорщина), BH-Gas (Боснія і Герцеговина), Geoplin (Словенія), OMV (Австрія), Plinacro (Хорватія) і Srbijagas (Сербія).

Одночасно, російський капітал масово інвестується в зарубіжні підприємства в енергетичній галузях, переважно через афілійовані структури. До них можна віднести інвестиційні вкладення «РАО ЄЕС» в енергетичні галузі Молдови, Грузії, Киргизстану, Таджикистану та Вірменії; проведення «Газпромом» значних конверсійних операцій та експансія російських нафтогазових ТНК у країнах СНД та ЄС з метою монополізації ключових сегментів паливно-енергетичного ринку. Наприклад, за 15% -й пакет акцій «Wingas», яка володіє магістральними газопроводами в Німеччині й орендує газосховище «Reden», «Газпром» передав «Wintershal» (100% цієї компанії належить «BASF») пакет «50% мінус одна акція» дочірньої фірми «Севернефтегазпром» (який володіє правами на розробку Південно-Російського газового родовища), довівши свою участь у «Wingas» до 50% [6, с. 255].

У контексті подальшого розвитку цих процесів важливе значення має об'єктивна оцінка стану нафтогазового

бізнесу України, якому притаманні, на наш погляд, регресивні ознаки: технологічні (надмірне фізичне спрацювання основних виробничих фондів; низький технологічний рівень базового обладнання; недостатній рівень (глибина) переробки нафти; незадовільна якість нафтопродуктів; недосконалий розвиток нафтохімії); організаційно-економічні (відсутність ефективних національних ВІС; недостатні прибутковості та рівень бюджетних платежів національних нафтопереробних корпорацій); маркетингові (превалювання імпортерів та посередників на ринку за відсутності чітких законодавчо визначених конкурентних засад у галузі). За таких умов стратегії нафтогазових корпорацій України мають орієнтуватися на внутрішні та безпечні зовнішні інвестиції для: вдосконалення та модернізації НПЗ; максимізації виробництва високоприбуткових продуктів із європейськими стандартами якості для задоволення потреб внутрішнього та зовнішнього ринків; створення належної системи контролю за якістю; професійної функціональної та регіональної логістики та активного брендингу; ефективного експорту продукції; вирівнювання середовищних конкурентних умов діяльності вітчизняних виробників та імпортерів; удосконалення законодавства та специфікацій на продукцію; загальнодержавної політики споживчої та екологічної орієнтації.

ВИСНОВКИ

1. Технологічними напрямами розвитку світового енергоринку є: розвиток альтернативної енергетики, що призведе до зміни структури паливно-енергетичного балансу; технологічне оновлення нафтовидобувної промисловості, модернізація НПЗ із використанням більш якісної сировини, що надасть можливість підвищити глибину переробки нафти на НПЗ світу з 70% до 90% та вдосконалив структуру споживання нафтопродуктів; необхідність залучення сучасних технологій очищення відпрацьованих газів в нафтопереробні райони, що забезпечить належний рівень екологічної безпеки. У цьому контексті Україна має орієнтуватись як на світові технологічні надбання, так і на власний інноваційний потенціал у енергетичній галузі, реалізація якого

стримується відсутністю відповідної цілеспрямованої державної політики.

2. У організаційному плані необхідним є: створення надійної системи стратегічних і оперативних резервів нафти, нафтопродуктів та газу, що сприятиме стабілізації кон'юнктури енергоринку, нівелюванню циклічних коливань у пікові періоди та зменшення залежності від країн-експортерів; проведення послідовної та чіткої внутрішньо- та зовнішньоекономічної політик у енергетичній сфері у контексті подальшого реформування національних ринків нафти та газу для підвищення їхньої інвестиційної привабливості; стимулювання міжнародної корпоративної інтеграції в руслі глобальної консолідації інтересів і структур нафтогазового бізнесу. Українська специфіка полягає у критичності проблем енергетичної безпеки, залежності, з одного боку, від політики Європейського Союзу, а з другого - Росії.

3. Принципово важливою є концентрація фінансових ресурсів на формуванні усталено диверсифікованих джерел надходження нафти та газу, що підвищить ефективність використання цих ресурсів та стимулюватиме розробку нових родовищ, в т.ч. нетрадиційних, знизить собівартість видобутку, оптимізує інфраструктуру транспортування енергоресурсів відповідно до науково обґрунтованих еколого-економічних критеріїв. В Україні доцільно активізувати макро- та мікрополітики енергозбереження для досягнення середньоєвропейських рівнів енергоефективності та екологічної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мировой рынок нефти. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.webeconomy.ru/print.php?id=1040>. - [Назва з екрану].
2. Національні пріоритети енергоефективності 2010 / Стогній Б.С., Кириленко О.В., Праховник А.В., Денисюк С.П., Буцьо З.Ю. - К.: «Текст», 2010. - 580 с.
3. Новые реалии нефтегазовой отрасли - 2012. - 25 с. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.deloitte.com/.../dtl_oil-and-gas-reality-check-2012_RUS.pdf.
4. Основні тренди розвитку світової енергетики до 2035 року // Українська енергетика. - 21 грудня 2012 р. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ua-energy.org/post/27975>
5. Підчоса О.В. Стратегія вертикальної інтеграції як основа розбудови міжнародного виробництва нафтогазових ТНК / О.В. Підчоса // Економічний часопис-XXI. - 2012. - №7-8. - С.9-12.
6. Поручник А.М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі: [монографія] / А.М.Поручник. - К.: КНЕУ, 2008. - 352 с.
7. Сапунов А. Методологические основы оценки деятельности транснациональных корпораций / А. Сапунов // Инвестиции в России. - 2007. - №1. - С. 27-32.
8. Стив Харгривс. Миллиарды баррелей нетронутой нефти в США // CNNMoney.com 9 марта 2011 года. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://money.cnn.com/2011/03/04/news/economy/oil_shale_bakken/index.htm
9. Швидкий О.А. Ресурсно-технологічний фактор розвитку глобального нафтогазового бізнесу / О.А. Швидкий // Модернізація стратегій економічного розвитку в умовах глобальної нестабільності: збірник матеріалів Міжнародно-науково-практичної конференції (22-23 листопада 2012 р., м.Київ). - К.: КНЕУ, 2012. - С.349-351.
10. Швидкий О.А. Глобальна модифікація структур транснаціонального бізнесу / О.А. Швидкий // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). - 2010. - №2. - сс. 48-52.
11. PwC публикует отчет о перспективах мирового рынка слияний и поглощений в энергетике - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://publishernews.ru/PressRelease/PressReleaseShow.asp?id=135183>. - [Назва з екрану].
12. World Oil Outlook 2011. ОПЕК, 2011. - 304 р. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/WOO_2011.pdf.
13. World Oil Outlook 2012. ОПЕК, 2012. - 300 р. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/WOO2012.pdf.